

ОСНОВИ ПОЛИТИКЕ ДУГОРОЧНОГ РАЗВОЈА ПОЉОПРИВРЕДЕ У ЦРНОЈ ГОРИ*)

Основе политике друштвеног развоја пољопривреде у Црној Гори треба разрадити, прије свега, полазећи од идејно-политичке основе за израду ставова и одлука VI конгреса СК Црне Горе и међурепубличког договора о развоју пољопривреде.

Стога је неопходно упоредо радити на утврђивању основа дугорочне политике за период од 1975-1985. и на бази постигнутог међурепубличког договора разрадити приоритетне задатке за вријеме од 1973-1975. у остваривању аграрне политике у Црној Гори.

У циљу реализације ставова датих у материјалима везаним за VI конгрес СК Црне Горе и X конгреса СК Југославије, неопходно је, ради утврђивања дугорочног развоја пољопривреде за период од 1975. до 1985. обезбиједити услове за бржи развој пољопривредне производње и у том смислу утврдити аграрни концепт развоја Републике. Афирмишући дугорочну пројекцију развоја робне производње биће неопходно обезбиједити одговарајућу материјалну подршку кредитном политиком, текућим и регулативним мјерама, све до формирања одговарајућих стручних и научних сервиса, који ће бити у непосредној функцији развоја програмиране производње те јачање и развијање носилаца производне активности.

При утврђивању аграрног концепта дугорочног развоја треба поћи од основних карактеристика данашњег нивоа развијености пољопривреде и села у Црној Гори.

Садашње стање у пољопривредној производњи наше републике не задовољава. То је превасходно посљедица досадашње политике — утврђених праваца развоја, преко којих се желио остварити такав степен раста укупне привреде којим би се најприје изашло из економске заосталости Црне Горе. Међутим, поред наведених, објективних околности, значајан утицај на данашње стање пољопривреде имали су субјективни моменти, који су, углавном, посљедица непостојања утврђеног концепта аграрног развоја.

*) Овај материјал обрадила је Привредна комора Црне Горе, а усвојило Привредно и Републичко вијеће Скупштине Црне Горе 6. II 1974.

Неповољност достигнутог нивоа развијености пољопривредне производње и њено даље заостајање отварају низ значајних друштвено-економских проблема, који на адекватан начин морају бити разријешени. Основни међу њима јесу:

1. Појаве осиромашења села, посебно оног дијела домаћинства чији се доходак формира из пољопривредне дјелатности са сопственог посједа. Овакво стање проузрокује стварање конфликтне друштвено-економске ситуације у два правца, на двије релације, и то: село према граду и регион према региону. Ово је тим више потенцирано, јер се испољава приличан степен неравномјерности територијалног размјештања производних фактора на подручју Републике. За отклањање, односно повећање постојећих разлика веома значајну улогу може да има степен развијености пољопривредне производње.

2. Пољопривредна производња индивидуалног сектора на садашњем нивоу развијености, као ни друге привредне активности на селу, нијесу у могућности да укупно расположиву радну снагу апсорбују, због чега настаје њен знатан вишак, који је принуђен да, ради обезбјеђења своје егзистенције, тражи посао, за послене ван пољопривредне дјелатности. Међутим, такве могућности су доста ограничене, што изазива проблеме са нежељеним посљедицама.

3. Аграрна пренасељеност и недовољна опремљеност индивидуалних газдинстава средствима рада, уз примјену заостале технологије и ниске продуктивности, не омогућава ваљано искоришћавање постојећих привредних ресурса због чега настаје недовољна и релативно скупа робна производња. Све то, уз недовољан промет, узрокује доста високо формирање цијена на тржишту пољопривредно-прехранбених производа, што веома негативно дјелује на животни стандард укупног становништва.

Наведени и други проблеми упућују на неодложну потребу утврђивања концепта, односно пројекције дугорочног — десетогодишњег развоја пољопривреде у Црној Гори за период од 1975-1985.

Пројекцију би требало урадити на такав начин да обезбиједи њено укључење (дио који би се односио на првих пет година, тј. од 1975. до 1980.) у наредни средњерочни план развоја Црне Горе.

Утврђивање и разрада политике дугорочног развоја пољопривреде у Црној Гори претпоставља истраживања и рад на следећим питањима:

1. Утврђивање биланса производње и потрошње важнијих производа — људске хране

Земљишни, климатски и други фактори производње у Црној Гори, уз примјену савремених техно-економских мјера обезбјеђују знатно већу производњу хране него што је данас производи. Процјељује се да би се у десетогодишњем развоју пољопривреде, оствареном по просјечној годишњој стопи раста од 4% (друштвени сектор 10%, а индивидуални 3%), могао постићи такав обим производње којим би се садашњи изразити дефицит хране скоро могао елиминисати, рачунајући при томе са побољшањем квалитета исхране становништва, као и потребама туристичке привреде и прехранбрене индустрије.

Требало би да се повећана производња оствари на принципима подјеле рада у оквиру читаве Југославије, а полазила би од производње роба на нашем подручју које имају производне и тржишне предности. У такве робе спадају производња: воћа, грожђа, поврћа, кромпира, млијека, јаја и меса, док би у производњи жита (пшенице, кукуруза), шећера и масти били и даље дефицитарни.

2. Стварање услова за даљу изградњу носилаца развоја агро-индустријског комплекса

Успјех раста пољопривредне производње зависи од тога, са колико успјеха рјешавамо функционисање процесне линије робе. То не могу да раде усамљено мале, неиздиференциране организације, већ једино изграђене основне организације удруженог рада, специјалистички и функцијонално организоване и међусобно повезане, са развијеним самоуправљањем. Зато треба даље јачати и међусобно повезивати модерно организована језгра — комбинате и друге прерађивачке и прометне јединице у области агро-индустријског комплекса, јер је то предуслов за бржи развој савремене друштвене и кооперативне пољопривредне производње. Овако модерно организована језгра развиће на читавој територији, према рејонима, специјализоване јединице са циљем коришћења природних могућности.

Садашњи пољопривредни потенцијл у Црној Гори сачињавају:

- пет пољопривредних комбината и добара,
- десет пољопривредних задруга,
- петнаест ситних пољопривредних газдинстава и економија,
- три предузећа у области прехранбрене индустрије,

— четрдесет трговинских организација у области промета пољопривредно-прехрамбеним производима и

— шездесет и четири хиљаде индивидуалних пољопривредних газдинстава.

На основу утврђене концепције радне организације донијеле би своје дугорочне детаљно разрађене програме развоја, преко којих би се испољили као носиоци развоја агроиндустријске производње у Републици.

Задруге треба да израстају из створених услова и интереса сељака да се удружују и јачају као друштвени и привредни субјекти.

3. Утврђивање политике рејонизације и усмјеравање сељачких газдинстава

Рејонизацији у Црној Гори треба приступити са становишта просторног размјештања фактора производње (становништва, средстава за рад и предмета рада) на основу природних карактеристика одређених подручја које имају нека заједничка обиљежја. Тада би се Црна Гора могла подијелити у 5 производних рејона: приморски, крашки, зетско-бјелопавлићки, брдско-планински, и полимски.

Оваква подјела Црне Горе на пољопривредне рејоне, на основу природних, друштвено-економских и социјалних фактора, омогућила би регионално програмирање и специјализацију производње.

I — Приморски рејон обухвата шест приморских општина (Улцињ, Бар, Будва, Тиват, Котор и Херцег-Нови). У њему је пољопривредних површина релативно мало, а веће равни на којима би се могла организовати интензивна производња налазе се једино на подручју Улциња и Тиватског поља.

Блага јадранска клима, уз повољне тржишне услове, одговара производњи јужног воћа, грожђа, поврћа и цвијећа, а у сточарској производњи дијелом млијека, живинског и јагњећег меса и јаја.

Лимитирајући фактор су одговарајуће површине земљишта, па је потребно привести културу и мелиористи постојеће капацитете како би се искористиле природне предности овог рејона.

II — Зетско-бјелопавлићки рејон обухвата углавном равни дио територије титоградске и даниловградске општине.

У овом подручју, које карактерише измијењена јадранска клима, налазе се највеће пољопривредне површине на којима би се могла, уз претходну мелиорацију, организовати интензивна

производња раног и касног воћа, грожђа и поврћа. Од сточарских производа најзначајнији су млијеко, свињско, живинско и дјелимично, јагњеће месо.

III — Крашки рејон захвата просторно староцрногорску крашку зараван. Овдје спадају скоро читава цетињска и нишкиња општина, затим дио даниловградске и титовградске.

Општа карактеристика овог рејона јесте да су пољопривредне површине у укупним мало заступљене, те је развијеније екстензивно овчарство и говедарство, затим производња кромпира, а у појединим локалитетима винова лоза.

Овдје би се могла развијати кооперативна тржишна производња јагњећег и живинског меса и јаја.

IV — Брдско-планински рејон заузима највеће пространство обухватајући територије: никшићке, плужинске, шавничке, жабљачке, пљеваљске, мојковачке и колашиске општине. Одликује се оштром климом (од континенталне до субалпске) и највећим учешћем природних травњака у укупним пољопривредним површинама које иду и преко 95 %. У овом рејону налазе се највећи потенцијали за производњу говећег и овчијег меса, а у нешто мањој мјери кромпира и јечма, док је остала производња од споредног значаја.

Производњу овог рејона треба првенствено усмјерити на производњу робе за које постоје природне и тржишне предности.

V — Полимси рејон је у подручју континенталне климе и захвата бјелопољску, иванградску, рожајску и плавску општину а карактерише га аграрна пренасељеност па је посјед веома уситњен.

Природни услови погодују развоју воћарства (јабука, крушка и шљива), ратарства (кромпир, кукуруз и пшеница) и сточарства (говеда и овце).

При усмјеравању на тржишну производњу од примарног значаја су: говеће, потом овчије месо, затим, у неким подрејонима, јечам, кромпир, јабука и крушка.

Познавањем тенденција дугорочне тражње у Републици и шире, омогућава да се ангажованим концептом регионалног програмирања утиче на рационално коришћење пољопривредног простора и врши постепено *преусмјеравање сељачких домаћинстава* у складу са конкретним потребама и материјалним могућностима. У сваком случају, ријеч је о активном прилазу, са непосредним познавањем циља и овладавањем друштвено-организованим процесима у сваком региону појединачно. Такав прилаз све више би нас водио у производну деференцијацију и специјализацију подручја а, која одговара компаративним предностима и дугорочној пројекцији тражње.

Подаци којима располажемо указују на релативно мале економске регионалне разлике, као и на доста заједничких карактеристика које произилазе из начина живота и ниског материјалног нивоа сељачких домаћинстава у Црној Гори. Заједничка обиљежја сељачких домаћинстава, без обзира на рејоне јесте слаба и неразвијена материјална основа за самосталну репродукцију сељачких домаћинстава. У Црној Гори тржишност сељачке производње не прелази 34 % у укупном обиму производње на селу.

Просјечна вриједност бруто-продукта по сељачком газдинству износи 879 400 ст. динара у Црној Гори*). Док је по предло- женим производним регионима приближно слједећа ситуација:

Производни рејони		— у ст. дин —	
		Бруто-	Робна
		-продукт	производња %
	Црна Гора	870 400	34
I рејон	Приморски	951 000	43
II „	Зетско-бјелопавлићи	971 000	38
III „	Крапски	818 000	29
IV „	Брдско-планински	1 073 000	36
V „	Полимски	646 200	23

Како се из табеларних података види, бруто-продукт у нашим сељачким газдинствима мали је и разумљиво што је и њихова тржишност скоро симболична. Тржишност производње по сељачком домаћинству у Црној Гори не прелази 300 000 ст. динара док је у Југославији нешто испод 600 000*). Очигледно је ријеч о чврстој вјековној традиционалној материјалној неразвијености на селу која чека своје вријеме. Изузетак чине такве оазе као што је подручје Зете, гдје су све битне претпоставке (вода, свјетло, пут) задовољене сада је битан ограничавајући фактор степен друштвене организованости.

Извјесно је да је репродуктивна снага сељачког домаћинства на таквом нивоу да је за политику преусмјеравања сељачких домаћинстава, на разрађеном аграрном концепту производне специјализације ових пет рејона, потребна одговарајућа инвестициона подршка друштва у стварању перспективе за економски развој сељачког посједа и његово потврђивање у тржишној производњи. То, сигурно, претпоставља да се у сваком рејону утврде тржишни

*) Институт за економику пољопривреде — Београд, према анкети сељачких домаћинстава обављеној 1968.

*) Подаци из 1970. године: Црна Гора 299 800 ст. д. Југославија 575 100.

правац и специјализација производње која на најбољи начин валоризује његове природне предности. То би водило и тржишној оптимализацији дохотка у сељачком домаћинству и покренуло његов интерес да се удружује. На овај начин добиле би се удружене јединице земљорадника који би се на тржишту појављивали као специјализовани пољопривредни произвођачи, тј. као удружени колективни субјект који сноси посљедице ризика за своје пословање. Преусмјеравање сељачких домаћинстава на специјализовану робну производњу по рејонима претпоставља претходни опсежан рад у утврђивању производне организације рејона и на тој основи формирање одговарајућег дугорочног плани, регулативе, друштвених института (штедионица, савјетодавних служби) па до организовања сељака у власти задруге или кооперативне јединице друштвеног сектора.

Ријеч је о комплексном послу у којем је сељак и његово домаћинство у средишту друштвене пажње. Тако што ће му стручна служба урадити план његовог домаћинства, одобрити кредите и набавити неопходну опрему и, у складу са производном оријентацијом рејона, развијати и усмјеравати производњу. Тиме се уклања аутархично „сваштарство“ производње и орезбјеђује прелазак на специјализовану робну производњу. На овој основи отвориће се процес постепеног израстања задруга, тамо гдје постоје реалне претпоставке и интерес самих сељака — робних произвођача.

Ако је на примјер за крашки рејон утврђена као оптимална производна оријентација и друштвеним планом прихваћена производња јаја, јагњећег и живинског меса, онда се у том производном правцу преусмјеравају сва сељачка домаћинства. Такав производни правац добија друштвену подршку. Сељак може да бира и другу производњу, али за свој рачун и на свој пословни ризик. То значи и без кредита, премија, гарантованих цијена и обавезног уговарања цјелокупне производне робе.

Како се види, ријеч је о преласку у други друштвени статус и квалитет живота и то обостраном добром вољом, оног који хоће и може да иде у робну производњу и интересе друштвено-организованих субјеката, као представника друштва.

4. Дугорочна инвестициона политика

Политика дугорочног развоја пољопривреде полази од регионалног аспекта развоја на бази природних и тржишних предности, као и одговарајуће политике улагања. У послеријатном периоду интензитет улагања за развој пољопривреде Југославије износио је око 9% бруто-инвестиција, а у Црној Гори око 2%. Поређења ради, она износе у западноевропским земљама 10,15% бруто-пољопривредне производње а у источноевропским око 15%

укупних инвестиција у земљи. До скоро, у Црној Гори нијесмо били организационо-технички оспособљени да се користимо знатнијим обимом инвестиција, а данас смо у могућности да можемо преко већ квалитетно припремљених инвестиционих програма реализовати значајна инвестициона средства.

У будуће би требало осјетније повећати интензитет улагања у пољопривреду. Треба одмах отпочети реализацију програма Ђемовског поља и приобалне зоне Скадарског језера израђених од стране међународне организације ФАО и ОЕЦД на површини од 24 000 ha у Медитерану, регулисати започете и незавршене земљишне мелиорације, израдити и отпочети реализацију детаљних програма регионалног развоја за рејон Приморја, посебно Улцињског поља, као и за Полимље и планински рејон са крашким пољима и планинским пашњацима.

5. Услови привређивања и политика паритетног дохотка

Да би створили могућност за реализовање робних потенцијала у пољопривреди, неходно је системом мјера створити могућност да удружени рад у пољопривреди, као и индивидуални произвођачи могу доћи до одговарајућег дохотка сличног оном у граду или нешто већем, с обзиром на отежане услове живота и рада. Овдје је суштина у томе да се створе у организацији удруженог рада одговарајући услови за стварање репродуктивне способности слично осталим гранама привреде, кроз одговарајућу примарну и секундарну расподелу, инвестициону и кредитну политику, а систем цијена да се утврђује по трошковном принципу, уз просјечну стопу акумулације, какву има и остала привреда.

При овом треба имати у виду да се већ више година осјећа zasiћеност радном снагом у градовима. Уз високо „пражњење” села имамо релативно потпуну zasiћеност у привреди, уз одлив око 10 000 радника у иностранство у привремену економску емиграцију. Годишњи, нови генерацијски прилив износи око 6 000 радника који први пут траже посао. Наше конкретне перспективе, с обзиром на наш капитално интензиван карактер индустрије, у овој фази развоја нијесу такве да се само даљом њеном репродукцијом ово питање може повољно рјешавати. Што значи већ у наредном периоду додатни простор за нову запосленост треба тражити у активирању ресурса и на црногорском селу. Већ смо у таквој ситуацији када треба направити рачуне и видјети колико треба инвестирати у радно мјесто на селу, а колико оно стаје у граду. Сада је просјечна цијена радном мјесту у друштвеној привреди око 20 000 000 ст. д, а иде и до 200 000 000 у капитално интензивној индустрији као што су Алуминијски комбинат, хидроелектране и други. Искуства других подручја говоре да се са релативно јефтиним средствима у добро развијеном концепту пости-

жу значајни економски ефекти и рјешава запосленост на радном мјесту у својој кући. Тим више што је процес деаграризације, и у нас, већ створио нови простор кроз досадашњу промјену традиционалне структуре. Отуда су у Црној Гори у порасту напуштена или старачка домаћинства. Велики капацитети од 596 000 ha пољопривредног земљишта, од чега 406 000 ha чине екстензивни пашњаци са 115 000 ha ливада, значајни су привредни ресурси који су у највећој мјери неискоришћени.

Овакву оријентацију требало би перманентно подржавати и стимулирати на основу адекватно утврђене економске политике која би се заснивала на задовољавајућим системским рјешењима.

6. Утврђивање комплекса регулативних мјера

На линији реализације утврђеног и разрађеног аграрног концепта Црна Гора за 1975-1985. предходно је у том контексту приступити одговарајућој нормативној дјелатности, која ће истовремено изразити уставна рјешења организација удруженог рада са средствима за производњу у приватној својини. И то, прије свега, законе који на јасан начин утврђују социјалну и економску позицију сељака, као што су:

— Закон о одговарајућем здравственом осигурању земљорадника;

— Закон о пензионом осигурању земљорадника;

— Закон о праву наследства над земљом;

— Закон о удруживању сељака;

— Закон о пољопривредном земљишту;

— Закон о кредитирању сељака у складу са политиком рејонизације;

— Закон о усмјеравању инвестиција за унапређивање пољопривредне производње по производним регионима;

— Закон о бенефицирању камата за улагања у пољопривреду итд.

Ови и други закони треба да обезбиједу што досљедније спровођење развоја пољопривреде Црне Горе (1975-1985.) и на тој основи усмјере активност друштвених субјеката и процес трансформације и организације робне производње на селу.

7. Положај и задаци науке и образовања у дугорочном концепту развоја пољопривреде

У овако поствљеном дугорочном концепту развоја пољопривреде изузетна пажња мора се посветити научно-техничком прогресу као значајном фактору материјалне и кадровске базе истраживачког рада, омогућавати бржу примјену научнотехничких достигнућа и потпуније искоришћавање резултата научних истра-

живања. Због разноврсности природних услова за пољопривредну производњу у Црној Гори и садашњег степена њене развијености није увијек могуће користити се научнотехничким достигнућима добијеним у другачијим еколошким и економским условима. Стога је потребно организовати сопствена истраживања на бази дугорочних програма који морају бити уско везани усвојењем концепцијом дугорочног развоја пољопривреде у Републици и ослањати се на регионалне планове и програме њеног развоја. У том циљу потребно је рационалније организовати научне институције и структуру научних кадрова у њима прилагодити актуелним и дугорочним потребама организованих субјеката у пољопривредној производњи.

Не занемарујући нека значајна фундаментална истраживања, при садашњем степену развијености пољопривредне производње морали би се у првој фази више оријентисати на апликациона истраживања која омогућавају бржи трансфер знања у производњу.

Преоријентација претежно природних произвођача у савремене робне, претпоставља добро оспособљене стручне кадрове који би се преко јединствене стручне службе у Републици, по рејонима и радним организацијама, непосредно укључивали у процес производње одређених роба. У таквој улози стручне службе потребни су добро обучени стручњаци са солидним познавањем не само технологије производње одређених роба него, с тим у вези, и основне економске проблематике. У овом правцу требало би усмјерити школовање и специјализацију пољопривредних кадрова како би могли одговарати својој новој улози у организацији савремене пољопривредне производње.

8. Формирати републички секретаријат за пољопривреду, прехранбеву и дуванску индустрију и промет пољопривредно-прехранбених производа

Потреба за формирањем овог републичког органа произилази из специфичности и значаја који за укупан развој Републике имају привредне гране за чије потребе у области управно-правних послова треба да ради. Наиме, пољопривреда, прехранбена и дуванска индустрија учествују у остварењу друштвеног производа око 25 %, док у укупном промету промет пољопривредно-прехранбених производа учествује близу 35 %, данас на селу живи око 55 % становништва Републике док у укупно активном становништву пољопривредно активно рчествује 42 %.

Посматрајући у цјелини досадашњи друштвени третман пољопривреде и села није обезбјеђивао задовољавајући динамику њихова унапређивања, што има за посљедицу отварање низа друштвено-економских проблема. Формирањем секретаријата била би обезбијеђена једна од значајних претпоставки за превазилажење постојећег стања.